

Prof. Dr. Gazmend SHPUZA, Tiranë

AKTET THEMELUESE TË LIDHJES SHQIPTARE TË PRIZRENIT (15-17 qershor 1878)

Përfundimi shumë i rëndësishëm i historiografisë shqiptare i arritur qysh para 25 vjetësh, se Lidhja e Prizrenit ishte një krijesë e shqiptarëve, mbeti një pohim i pa argumentuar sa duhet dhe, madje, i vënë edhe në pikëpyetje. Gjithë kjo, për arsyen se ai vijonte të kontrastonte haptazi me analizën dhe karakterizimet negative që jepen qysh atëherë dhe deri në ditët tona, rreth përmbajtjes së Kararnamesë të 17 qershorit 1878. Hendekun midis vlerësimit të përgjithshëm të Lidhjes së Prizrenit si krijesë kombëtare të shqiptarëve dhe vlerësimit tërësisht negativ të karakterit, kinse, proturk, prosulltanor e madje dhe gjoja islamik apo dhe panislamik të Kararnamesë nuk mund ta mbushin analizat e hollësishme të përimtësuarat të karakterit filozofiko-sociologjik, rreth raportit të forcave politike në Kuvendin e Prizrenit në rrafsh politiko-shoqëror dhe, sidomos, në rrafsh krahinor si dhe analiza e motiveve të luftës ideologjike të zhvilluar në gjirin e Kuvendit.¹

Hendeku i krijuar artificialisht midis Programit kombëtar të 15 qershorit dhe Kararnamesë së 17 qershorit të paraqitur si vepër e sulltanit, nuk u kapërcye dot edhe me përpjekjet për të provuar se aso kohe në Shqipëri paskan ekzistuar paralelisht një Lidhje kombëtare e Ymer Prizrenit dhe një Lidhje prosulltanore e Abdullah pashë Drenit.

¹ K. Frashëri, Lidhja Shqiptare e Prizrenit, vëll. I, Tiranë, 1989, f. 168-194; Po ai, Lidhja Shqiptare e Prizrenit, Tiranë, 1997, f. 80-112.

Aq më pak mund të zgjidhet kjo kundërshti duke zgjeruar kufijtë kohorë të veprimtarisë së Lidhjes së Prizrenit.²

Duke pranuar këtë pozim të deritashëm të kësaj çështjeje dhe vlerësimin qoftë edhe të pjesshëm negativ të një dokumenti, si Kararnameja, i konsideruar me frymë islamike apo prosulltan, vështirë të bindesh se mbi këto themele antikombëtare, antishqiptare paska qenë ngritur më pas një organizatë krejt tjetër, kombëtare, mbarëshqiptare antiosmane, antisulltanore, e cila u shtyp me hekur dhe me zjarr nga Sulltani dhe Porta e Lartë. Dokumentet më të para themeluese të Kuvendit historik të Prizrenit, të miratuara më 15 qershor 1878³, përfshijë dhe përkujtesën e qytetarëve shkodranë drejtuar Llordit Bikonsfild më 13 qershor 1878, në të cilën u parashtrua për herë të parë synimi programor i Lëvizjes Kombëtare shqiptare për realizimin e pavarësisë⁴ vijnë të injorohen ose, me ndonjë përjashtim, të mos vlerësohen siç duhet. Sado të rrumbullakosura, qëndrime të tilla i ndeshim edhe në ditët tona. Duke vijuar të mos njihen apo të mos pranohen dokumentet e 15 qershorit 1878 si aktet më të para të Kuvendit të Prizrenit, edhe sot e kësaj dite në vend të tyre afishohen si dokumente themeluese të Lidhjes Kararnameja dhe Talimati të datës 17 qershor⁵ e madje dhe Kanuni i Ri i 2 korrikut 1878.⁶

Programi i 15 qershorit 1878 me kërkesën për autonomi edhe kur përmendet, zhvleftësohet menjëherë me pohimin tejet të

² Ngulet këmbë : "Kararnameja dhe Talimati nuk ishin tjetër pos dokumente të Sulltanit, të cilat u hartuan nga mutessarifi i Prizrenit, që u përpoq t'i imponohej Lidhjes...Shkurt, si Kararnameja ashtu dhe Talimati ishin dokumente false të lëshuara në qarkullim nga Sulltan Abdylhamidi II, e kurrësi dokumente të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit". (S. Rizaj, Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1877-1885), Prizren, 1998, f. 103, 105.)

³ Shih : G. Shpuza, Mbledhja e Kuvendit të Prizrenit dhe aktet e para të tij (10 - 15 qershor 1878), në : "Studime historike", nr. 3-4, 1998, f. 39 - 58; Po ai, "Kuvendime për historinë kombëtare", Botime "DITURIA", Tiranë, 2000, f. 81-103.

⁴ Po ai, Përkujtesa e shkodranëve e 13 qershorit 1878. Program i parë i plotë i Lëvizjes Kombëtare Mbarëshqiptare, në Seminar i katërt ndërkombëtar "Shkodra në shekuj", vëllimi I, (20-22 nëntor 2002), Shkodër 2002, 137-148; Po ai, Pavarësia - synim programor i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, kumtesë e mbajtur në konferencën shkencore të organizuar nga Shoqata e historianëve shqiptarë në Maqedoni, më 23 nëntor 2002.

⁵ Historia e Popullit Shqiptar, Tiranë, 2002, II, f. 156-157.

⁶ Historia e Shqipërisë dhe e shqiptarëve, Prizren, 2001, f. 117-118.

thjeshtëzuar, se ai nuk u përfshi në të dy dokumentet pasardhës që u miratuan nga i njëjti Kuvend, pas dy ditësh, në Kararnamenë (Akti i vendimeve) dhe në Talimatin (Udhëzimet apo Urdhëresat).⁷

Në këto rrethana del nevoja për të analizuar dhe një herë përmbajtjen e akteve themeluese të Lidhjes Shqiptare të viteve 1878-1881. Ballafaqimi i tyre lejon të saktësohet vendi dhe roli i tyre në Historinë e Lidhjes së Prizrenit. Pra, këtë detyrë nuk e dikton vetëm përkujtimi i 125-vjetorit të Lidhjes.

* * *

Më 15 qershor 1878 delegatët e Kuvendit të Prizrenit, kryesisht nga Kosova, nga sanxhakët e Prizrenit, Dibrës, Manastirit, Shkupit, Prishtinës dhe Novipazarit, të mbledhur aty që më 4 qershor, shpallën gatishmërinë dhe vendosmërinë e tyre për të mbrojtur të gjithë së bashku pa dallim besimi tërësinë e trojeve shqiptare nga çdo vendim i Kongresit të Berlinit dhe nga çdo agresion ngado që të vinte.⁸

Delegatët e mbledhur deri më 15 qershor 1878 në Prizren, kryesisht nga vilajeti i Kosovës, i deklaroron Portës së Lartë “në një shpallje të nënshkruar, - siç njofton autori turk që i ka publikuar këto dokumente autentike, S. Kylçe, - bashkërisht dhe nga krerët e krishterë...” :

⁷ Kjo, kërkohet të shpjegohet, siç thuhet shprehimisht, me ndikimin e qarqeve konservatore (nënkuptohet të Shqipërisë verilindore përderisa delegatët e viseve të tjera nuk kishin arritur ende) në punimet dhe vendimet e Kuvendit, të cilat nuk ishin të interesuara, sipas autorit, për ndryshime të raporteve të Shqipërisë me Perandorinë Osmane. Ndikimi i këtyre qarqeve, me të cilat qenë bashkuar edhe delegatët boshnjakë, u forcua, përkohësisht, në krahësim me atë të grupimit të delegatëve autonomistë kosovarë, edhe për shkak se në Kuvendin e Përgjithshëm nuk kishin arritur ende delegatët e krahinave të tjera të Shqipërisë, sidomos ata të vilajeteve të Shkodrës e të Janinës, të cilët ishin, siç thuhet, të gjithë (nënvizimi im-G.Sh.) përkrahës të autonomisë.

Në këto rrethana, vijohet të pranohet në mënyrë kontradiktore, se qarqet konservatore (fjala është gjithnjë për ata të Shqipërisë verilindore-G.Sh.), të nxitura edhe nga qeveritarët osman, u përpoqën t'i impononin Kuvendit të Përgjithshëm një platformë me ndikime sulltaniste dhe islamike. Por këto orvajtje dështuan, më pas, sepse ndeshën në kundërshtimin e rreptë të përfaqësuesve të vijës patriotike të Kuvendit. (Historia e Popullit Shqiptar, II, f. 156-157). Pra, gjithënjë nënkuptohet se midis këtyre të fundit mbizotëronin delegatët e viseve të tjera, në radhë të pare, ato të vilajeteve të Shkodrës dhe të Janinës.

⁸ S. Külçe, Osmanlı tarihinde Arnavutluk, Izmir, 1944, s. 251.

“Qoftë i mallkuar kush ndjek interesat egoiste në këtë kohë kur atdheu na thërret në shërbim të tij. Ne në Lidhjen tonë vendosëm që para së gjithash të provojmë që, pa diskutuar për fenë, jemi shqiptarë”. Fuqive të Mëdha dhe Portës së Lartë i qenë drejtuar deri më atëherë, të paktën për aq sa dimë deri më sot, që nga 8 maji 1878 prej viseve të Shqipërisë Veriore, Shqipërisë Verilindore dhe Shqipërisë Lindore, qindra e qindra protesta me të njëjtën frymë dhe përmbajtje. Këto protesta u nisën, shpesh edhe në mënyrë të përsëritur⁹. Ndryshe nga të gjitha këto dokumente të drejtuar kundër projekteve të Traktatit të Shën Stefanit për copëtimin e trojeve shqiptare, kjo protestë e 15 qershorit nënshkruhej, tashmë, në emër të themeluesve të Lidhjes Shqiptare të sapo formuar. Këtyre protestave iu bashkëngjit pas disa kohe dhe protesta e Lidhjes Shqiptare në Janinë më 24 korrik 1878, e pasuar nga protestat e tjera të shqiptarëve të Jugut kundër vendimeve të Kongresit të Berlinit lidhur me kufijtë jugorë në fillim të vitit 1879 dhe më pas.

Siç shihet, kuvendarët e mbledhur deri më atë ditë në Prizren, megjithëse ishin përfaqësues vetëm të një pjese të kombit shqiptar, pa marrë parasysh ndarjet krahinore dhe sidomos ato fetare, u bënë përçues besnikë të vetëdijes dhe të bashkimit kombëtar që karakterizonte mbarë popullin shqiptar. Pikërisht këtë fakt ka parasysh në vlerësimin që u bën këtyre dokumenteve autori turk, S. Kylçe. Ai pranon shprehimisht se kemi përpara “natyrisht një vepër zgjimi (të) e madhe”.

Detyrën e shpëtimit të viseve shqiptare të rrezikuara nga Traktati i Shën Stefanit përfaqësuesit e vilajetit të Kosovës dhe të viseve për rreth në Kuvendin e Prizrenit sapo u mblodhën e panë të pandarë nga synimi politik për sigurimin e të drejtave kombëtare. Ata parashtruan projektin e një Shqipërie autonome në kuadër të vilajeteve shqiptare të bashkuara (Tevhid-i vilayat) me një administratë me qendër Manastirin dhe një guvernator të përbashkët, me këshillat e tyre lokale, me administratën tatimore, ushtarake dhe policore të veçantë¹⁰.

Këtë dokument S. Kylçe e konsideron, jo pa të drejtë si Kushtetuta (anayasa) e Lidhjes. Në të vërtetë ajo përfaqëson skicën e

⁹ Aktet, f. 11-30.

¹⁰ Konkretisht ata kërkonin : - Krijimin e një administrate autonome me emrin “vilajetet e bashkuara” me qendër Manastirin; - Caktimin, përkohësisht, të Gazi Ahmet Muhtar pashës kryetar të vilajeteve, - Angazhimin për krijimin e Këshillave të Lidhjes për përhapjen e qëllimeve për pavarësi në qendrat e mëdha si Manastiri, Shkupi, Prishtina; - Mbledhjen e asharit dhe të vergjisë në emër të Vilajeteve të bashkuara duke organizuar (për këtë qëllim) dhe xhandarmërinë; - Krijimin e milicisë ushtarake. (S. Külçe, f. 251).

projektkushtetutës së parë të Shqipërisë autonome. S. Kylçe, pavarësisht nga këndvështrimi i tij mbi vendin e historisë shqiptare në kuadër të historisë së Perandorisë Osmane, është një autor serioz dhe plotësisht i besueshëm. Për dokumente të cilat ka dijeni lidhur me ekzistencën e tyre, por nuk ka arritur ti shtijë në dorë, ai në veprën e tij, jo njëherë nuk i jep vetes të drejtë të flasë rreth të dhënave të tyre, të siguruara nga burime të tërthorta. Prandaj, mund të thuhet me bindje, se burimi, dhe vërtetësia e përmbajtjes së dokumenteve të 15 qershorit 1878, të vëna në qarkullim shkencor që më 1944, mbeten të padyshimta dhe, për rrjedhim, dhe të padiskutueshme.

Vlen të theksohet se nuk ishte hera e parë që nga qyteti i Prizrenit parashtrohej kërkesa për autonomi. Në emër të të gjithë shqiptarëve, të cilët ishin gati të bënin “çfarëdo flijimi”, një muaj para se të mblidhej Kuvendi në qytetin e tyre, popullsia e tij i kishte drejtuar sulltanit kërkesën për të respektuar tërësinë e trojeve shqiptare dhe për t’i bashkuar ato në një provincë të vetme nën drejtimin e një guvernatori të përgjithshëm të caktuar nga Porta e Lartë. Në këtë provincë të bashkuar kërkohej të zbatoheshin reforma serioze dhe të përshtatshme me nevojat e qytetërimit dhe me traditat kombëtare. Kjo konsiderohej rruga e vetme për përparimin, zhvillimin dhe lulëzimin e Shqipërisë. Në këtë dokument të parë të këtij lloji që njohim deri më tani vihej në dukje, gjithashtu, çka të tërheq ndjeshëm vëmendjen, se popullsia e Prizrenit i ishte drejtuar po me këto kërkesa dhe herë të tjera sulltanit, pa marrë ndonjë përgjigje¹¹.

Pra, kërkesa e prizrenasve dhe e përfaqësuesve të vilajetit të Kosovës dhe të viseve fqinje për autonomi vinte në Kuvendin themelues të Lidhjes e pjekur, e saktësuar dhe e përcaktuar qartë që më parë. Më pas do të ndeshim në afirmime më të hollësishme apo më të përgjithshme të kësaj kërkesë nga të katër anët e vendit¹².

Pas protestës së popullsisë së Pejës të majit 1878 me kërkesën për autonomi dhe Memorandumit të shkodranëve drejtuar Llordit Bikonsfild më 13 qershor 1878, i cili arrin deri te kërkesa e pavarësisë¹³, programin e Lidhjes të 15 qershorit e pasuan dhe plot

¹¹ Akte..., dok. Nr. 9, f. 19-20, Marrë nga G. Schiro, Gli albanesi e la questione balcanica, Napoli, 1904, f. 71.

¹² “Tercuman-i şark”, nr. 148, 15 shtator 1878; Shih dhe : “Aktet...”, dok. Nr. 29, f. 62-63.

¹³ Parë jo vetëm në raport me kohën kur u hartua dhe u paraqit. Përkujtesa e qytetarëve shkodranë drejtuar kryeministrit britanik, Llordit Bikonsfild më 13

parashtresa për autonominë. Kronologjia, gjeografia dhe formulimet e tyre paraqesin interes për të gjykuar lidhur me ecurinë e përpjekjeve të organeve të Lidhjes në shkallë kombëtare dhe lokale në drejtim të sendërtimit të shtetit autonom shqiptar. Në përputhje me zhvillimet ndërkombëtare dhe të vetë lëvizjes popullore në momente të caktuara dhe në vise të veçanta programi i 15 qershorit i Kuvendit të Prizrenit pëson riformulime. Ato paraqesin detajim apo ngushtim të tij, si dhe tërheqje apo avancime taktike të autorëve të dokumenteve që iu parashtruan Fuqive të Mëdha dhe Portës së Lartë gjatë viteve 1878-1881¹⁴.

Argumentimin më të plotë dhe më të thelluar në nivelin e shkencave ballkanologjike dhe turkologjike të kohës rreth padrejtësisë së vendimeve të Kongresit të Berlinit dhe të kërkesës së shqiptarëve për autonomi e dha që në atë kohë Pashko Vasa me veprën e tij "E vërteta mbi Shqipërinë dhe shqiptarët"¹⁵. E botuar në disa gjuhë ajo u bë "ambasadore fuqiplote" dhe interprete e çështjes kombëtare shqiptare në mbarë opinionin politik, diplomatik dhe publik evropian.

Në ballë të fushatës për parashtrimin e kërkesave kombëtare autonomiste qëndronin viset e kërcënuara nga rreziku i copëtimit dhe i aneksimit të tyre në bazë të vendimeve të Kongresit të Berlinit. Janë po degët e Lidhjes nga këto anë që do të vihen në krye të luftës për sendërtimin e programit të 15 qershorit. Dhe gjithë kjo nuk ishte e rastit. Gjithë këto dokumente dëshmojnë bindshëm se aktet themeluese të Lidhjes të datës 15 qershor dhe aktet e tjera që i pasuan ato ishin vepër e qarqeve atdhetare të qarta politikisht që në hapat e para të veprimtarisë organizative të Kuvendit të Prizrenit. Si dokumente bazë ato nuk u përfshinë dhe nuk kishin pse të përfshiheshin, siç shohim të pretendohet dhe në botime më të fundit, në aktet e përpiluara dhe të miratuara më pas te Kararnameja apo te Talimati. Një kërkesë kësisoji nuk bën gjë tjetër veçse për ligjë edhe sot e kësaj dite pretendimin rreth ndikimit mbizotërues të autoriteteve

qershor 1878 shënon momentin më kulmor në zhvillimin e mendimit politik shqiptar. Pas parashtrimit të këtij dokumenti programatik nuk delte më detyra për kapërcimin e tij, por për vënien e tij në jetë sapo të krijoheshin kushtet. Edhe në raport me kërkesën për autonomi që mbeti mbizotëruese pothuajse gjatë gjithë Rilindjes Kombëtare Shqiptare Përkujtesa paraqet jo vetëm synimin maksimum të kësaj lëvizjeje por dhe zgjidhjen më realiste për momentin.

¹⁴ Aktet, dok. Nr. 75, f. 121.

¹⁵ P. Wasa, *La vérité sur l'Albanie et les Albanais*, Paris, 1879.

osmane përmes qarqeve konservatore kosovare në punimet dhe vendimet e Kuvendit, kur aty ende nuk kishin arritur përfaqësuesit e vilajeteve të tjera.

Kararnameja, jo vetëm vijon të konsiderohet ende si dokument i parë i Kuvendit të Prizrenit, por ajo vazhdon t'i nënshtrohet paragjytimeve dhe për rrjedhim dhe vlerësimeve dhe karakterizimeve të padrejta. Pohimet kontradiktore ndjekin njeri tjetrin¹⁶.

Nga njëra anë, pranohet, se Kararnameja (Akti i Vendimeve), e paraqitur si dokument themelues i Lidhjes së Prizrenit, sanksionoi (sado që kjo gjë nuk thuhet shprehimisht në dokumentin në fjalë), formimin e Lidhjes si organizatë politike shqiptare dhe përcaktoi detyrat e saj më të ngutshme. Nga ana tjetër, pohohet që ky dokument, prap se prap, nuk iu shmang dot disa formulimeve kontradiktore¹⁷. Në të vërtetë, është edhe trajtimi më i fundit i Kararnamesë i cili, me gjithë përpjekjet për rivlerësimin e saj, nuk u ka shpëtuar pohimeve kontradiktore¹⁸.

Vijon të shihet në kundërshtim me interesat e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare deklarata e Kararnamesë se Lidhja e Prizrenit do ta shihte si armik çdo njeri që do të përpiquej të dobësonte autoritetin e qeverisë osmane (neni 2). Të tilla shihen, sërishmi, dhe referimi, në

¹⁶ Nga njëra anë, pranohet në këto botime, që nga viset shqiptare të vilajetit të Kosovës, të Shkodrës, të Manastirit dhe të Janinës, nuk u caktua si delegat për në Prizren asnjë nga elementët sulltanistë. Nga ana tjetër pohohet, se ulematë dhe funksionarët osman, duke përdorur mjete nga më të ndryshmet, bënë që në ato kaza, ku banonin në mënyrë të përzierë popullsi myslimane shqiptare, boshnjake, turke dhe pomake (bullgarë të islamizuar), të caktoheshin delegatë edhe mjaft bejlerë dhe pashallarë sulltanistë. Analiza e synimeve dhe e qëndrimeve të tyre vijon të zënë një vend jo të vogël edhe kur bëhet ndonjë përpjekje për rivlerësimin e Kararnamesë. Gjithashtu, theksohet se sulltani ushtroi një trysni të forte për t'i detyruar që t'i jepnin besëlidhjes karakterin e një organizate islamike ballkanike. Në Prizren kishin ardhur gjithashtu delegatë disa sllave e sulltanistë nga viset e Bosnje-Hercegovinës. Ndryshe nga këta, delegatët që i takonin krahut sulltanist, u përpoqën që organizata që do të themelohej të kishte një karakter islamik e jo kombëtar shqiptar dhe t'ia nënshtrojnë atë interesave të Stambollit. Delegatëve të grupimit atdhetar, iu desh të përballeshin në Kuvend si me qëndrimet e dëmshme të qarqeve sulltaniste, ashtu edhe me trysinë e autoriteteve qeveritare osmane, të përfaqësuar nga mytesarif i Prizrenit, Qamill beu, që ishte i pranishëm në këtë tubim. (Historia e popullit shqiptar, vëllimi II, Tiranë, 2002, f. 154-155.)

¹⁷ Po aty, f. 157.

¹⁸ Po aty, f. 158.

ndonjë rast, i autorëve të saj te feja islame si dhe përfshirja në të e shprehjes së besnikërisë ndaj Perandorisë Osmane. Nëse do të qëndronin vlerësime të tilla, të cilat bëhen jashtë kontekstit historik në të cilin u krijua dhe veproi Lidhja, nuk jemi përsëri larg përfundimit të dikurshëm që Lidhja qenka ngritur mbi themele të huaja.

Kararnameja në nenin 2 e shihte jo pa të drejtë si armik të vetin çdo njeri që do të përpiquej të dobësonte autoritetin e Qeverisë Osmane. Ky pohim bëhej në vijim të deklarimit se qëllimi i saj më i lartë ishte të mbronte të drejtat perandorake të madhërisë së tij sulltanit. Neni 2 përplotësonte formulimet e bëra që në nenin 1. Në të deklarohet se Lidhja formohet me qëllimin që të kundërshtonte çdo qeveri, përveç asaj të Portës së Lartë dhe të vepronte aktivisht me të gjitha mjetet për të mbrojtur integritetin e vendit. Pra, në thelb, fjala ishte që të mos lejohej kalimi i tokave të parashikuara sipas Traktatit të Shën Stefanit nën sundimin e qeverive të Malit të Zi, Serbisë, Bullgarisë dhe më pas, sipas vendimeve të Kongresit të Berlinit dhe të Greqisë.

Formulimet e këtilla të përdorura nga autorët e Kararnamesë janë plotësisht të përligjura po të kemi parasysh rrezikun e copëtimit të vendit dhe detyrat urgjente të ruatjes së tërësisë territoriale të Shqipërisë, të cilat qëndronin përpara Lidhjes. Në këto rrethana shprehja e besnikërisë ndaj Perandorisë Osmane dhe sovranit të saj nuk i binte ndesh gjithashtu programit autonomist të miratuar dy ditë më parë. Përderisa "Kushtetuta" e Kuvendit të Prizrenit e miratuar më 15 qershor u bë programi bazë i Lidhjes Shqiptare, formulimi i besnikërisë ndaj sulltanit dhe Portës së Lartë është i ligjshëm dhe i kuptueshëm. Për rrjedhim, ai nuk është karakteristik vetëm për Kararnamenë. Atë e ndeshim dhe në sa e sa protesta e parashtrës drejtuar Stambollit dhe Fuqive të Mëdha, të cilat besojmë nuk është nevoja të rreshtohen këtu. Mjafton të kujtojmë se me këtë gjuhë i drejtohet sulltanit, padishahut të 25 milionë nënshtetasve osman dhe kalifit të 220 milion myslimanëve të të gjithë botës, siç shprehet vetë, edhe Abdyl Frashëri më 13 tetor 1880¹⁹. Prandaj, nuk ka pse të vijnë të paragjykojnë autorët e Kararnamesë e t'u ngarkohen "gjynahe" që nuk i kanë apo i bartin nëse mund të quhen të tilla, dhe të gjithë personalitetet e tjera të Rilindjes që nga ajo kohë e deri në fillim të nëntorit të vitit 1912. Formulime të tilla përderisa Lëvizja Kombëtare

¹⁹ Başbakanlık Arşivi, İstanbul, Y.E.E. Nr. 14/212, Zilkade 1297/13 ekim 1880.

Shqiptare luftën për ruajtjen e tërësisë territoriale të vendit e shihte të pashkëputur nga synimi për sigurimin e autonomisë territoriale administrative të Shqipërisë nën sovranitetin osman, ishin të natyrshme dhe plotësisht të përligjura.

Jo drejtë vijon të interpretohet edhe ndonjë referim i Kararnamesë të feja islame, kinse nën ndikimin e autoriteteve osmane dhe i delegatëve sulltanistë nga Kosova dhe sidomos i atyre sllave nga Bosnja dhe Hercegovina²⁰. Formulime të tilla lënë, dashur pa dashur, të nënkuptohet, me të padrejtë, sikur është feja islame në vet vete burim i të këqijave që karakterizojnë akte të tilla dokumentare si Kararnameja.

Por si i referohet, në të vërtetë, shprehimisht, Kararnameja aq e përfolur në këtë drejtim fesë islame?

Në nenin 4 të Kararnamesë autorët e saj deklaronin në mënyrë të prerë : “Në përputhje me ligjet e larta (nënkupto Sherijatin), ne do të mbrojmë jetën, pasurinë dhe nderin e shokëve besnikë të besimit jomysliman, ashtu si për vete, por kundër kryengritësve do të veprojmë në përputhje me rrethanat dhe vendin”²¹.

Në formulimin e mësipërm kemi të bëjmë, siç del qartë, me një nen, i cili u bën nder shumë të madh kuvendarëve të Lidhjes, të cilët e kanë formuluar dhe miratuar atë, qysh para 125 vjetëve me një vështrim modern. Aty kemi të bëjmë me një qëndrim tejet të emancipuar, jo vetëm për atë kohë kur ai është miratuar, por dhe më vonë e deri në ditët tona. Ligjit fetar mysliman organet e Lidhjes do t’i drejtoheshin, siç thuhet aty qartë dhe pa asnjë mëdyshje, vetëm për mbrojtjen e jetës, të pasurisë dhe të nderit të bashkatdhetarëve jomyslimanë, dhe siç theksohet aty, ashtu si për vete, dmth. për myslimanët. Një qëndrim tejet human dhe tolerant që vështirë ta gjesësh ndër fqinjët tanë jo më atëherë por dhe më vonë e, madje, as edhe sot. Ky qëndrim, do të thoshim evropianistë në kuptimin e plotë të kësaj fjale, i mbajtur në xhaminë Bajraklie të Prizrenit apo në medresenë

²⁰ Historia e popullit shqiptar, vëll. II, F. 157.

²¹ Nga leximi i këtij neni nuk del fare dhe as nuk lihet të nënkuptohet (Aktet, dok. Nr. 18, f. 40-41.) që Ligji i Sherijatit do të shërbejë si legjislacion bazë për Lidhjen e Prizrenit dhe organet e saj vartëse, siç është pranuar pa asnjë rezervë, vijimisht, deri në ditët tona. Kjo është bërë fillimisht nga autorë të huaj me qëllimin e keq për ta paragjykuar dhe akuzuar Lidhjen si një organizatë islamike. Dhe mbi pretendime të tilla krejtësisht të pabaza spekulohet dhe sot e kësaj dite. E keqja është se ky pohim është pranuar nga historiografia jonë pa asnjë rezervë.

pranë saj, ngërthen në vet vete edhe në ditët tona një mesazh tepër aktual dhe të vlefshëm, të cilit shqiptarët, pa dallim besimi, duhet dhe besohet se do t'i përmbahen edhe sot e kësaj dite.

Neni 4 nuk ishte përfshirë rastësisht në "Aktin e Vendimeve" të Lidhjes së porsa krijuar. Nuk duhet harruar që jemi pikërisht në kohën fill pas agresionit serbo - malazez në trevat shqiptare veriore e verilindore. Ushtritë shoviniste, sa dëshmojnë dhe burimet sllave, me shpatë e me kryq në dorë kishin vrarë, prerë e shpërngulur pa mëshirë me dhjetra mijëra banorë të tyre, tërësisht myslimanë²². Pikërisht pasojat që mund të lindnin nga ky etnocid fetar i ushtruar aq egërsisht kërkohej të mënjanoheshin me këtë nen të Kararnamesë.

Organizatorët e Lidhjes Shqiptare ishin të vetëdijshëm për pasojat dhe për reagimet që shkaktonte një politikë e tillë e egër tejmasë genocidiste, me karakter jo vetëm etnik por dhe fetar, që ishte ndjekur dhe vijohej të ndiqej kundër popullsisë shqiptare, kryesisht myslimane. Me hartimin e nenit 4 autorët e Kararnamesë kërkonin t'i prisnin rrugën çfarëdo lloj kundërveprimi të pamatur, edhe pse të përligjur në shkallë të mjaftueshme, të shqiptarëve të terrorizuar dhe të shpërngulur me forcë. Dhe ky qëndrim sa i drejtë dhe human i

²² R. L. Pavloviç, Serba srba i arbanasa u ratovima 1875, 1877 - 1878, GEI, IV - VI, Beograd, s. 53 (Sipas E. Pllana, Mbi shpërnguljen e shqiptarëve nga territori i Sanxhakut të nishit në Kosovë (1877 - 1878), në : "E vërteta...", f. 146. Shih dhe Gjurmime albanologjike", Seria e shkencave historike, nr. 9, 1979, Prishtinë, 1980; Dr. Skender Rizaj, Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet angleze, Botim i Arkivit të Kosovës, Prishtinë, 1978, f. 144 - 146; S. Brestovci, Marrëdhëniet shqiptaro - serbo-malazeze (1830 - 1878), Botim i Institutit Albanologjik, Prishtinë, 1983, Shih kapitullin e fundit të monografisë me titull "Lëvizja Kombëtare Shqiptare dhe marrëdhëniet shqiptaro - serbo- malazeze gjatë Krizës Lindore 1875 - 1878".

Përfundimet e këtij gjenocidi pohohen, dashur pa dashur, dhe nga të dhënat që japin vetë autorët serbë : J. Hadzi - Vasiljeviç, Arbanaska Liga - Arnautska kongra i Srpski narod u Turskom Carstvu (1878-1882), Beograd, 1909, s. 15, 40, 42; V. Nikoliç - Stojançeviç, Leskovac i oslobodeni predeli Srbije 1877 - 1878 godine, Leskovac, 1975, s. 71; J. H. Kostić, Oslobodjenja grada Leskovac, Leskovac, 1907, d. 1 - 15; S. L. Popoviç, Puteranje po Novoj Srbiji, Beograd, 1950, s. 345. E. Pllana, art. i cit. F. 148 - 149.

Ky gjenocid dëshmohej dhe nga burime të ndryshme dokumentare dhe, madje, dhe nga vetë ato serbe : Arhiv SRS, PO. K-6/44, Srpske Novine, nr. 5-6 janar 1878, (sipas E. Pllana, art. i cit. f. 149); Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet angleze, (përgatitur nga S. Rizaj), Prishtinë, 1978, f. 144 - 146; B. N. Šimir, Rumeli'den türk göçmenleri, Belgeler, Ankara, 1970, s. 301.

nismëtarëve dhe organizatorëve të Lidhjes merret në Kuvendin e Lidhjes, në godinën e një institucioni fetar islam në emër të Sherijatit. Pjesëtarët e Kuvendit e kishin të qartë se vetëm në emër të Sherijatit mund t'i pritej rruga çdo lloj incidenti të mundshëm në atë gjendje tejet të acaruar. Dhe incidente të këtij lloji nuk munguan. Por dhe reagimi i menjëhershëm, energjik dhe i vendosur i organeve të Lidhjes në zbatim të këtij neni, siç dihet tashmë, nuk ka vonuar.

Në kundërshtim me qëndrimin çnjerëzor të mbajtur nga forcat agresore shoviniste, organet e Lidhjes në zbatim të nenit 4 të Kararnamesë, dënuan, në emër të Sherijatit, me rreptësinë më të madhe elementët myslimanë, të cilët shkelën Kararnamenë, "Aktin e Vendimeve". Ndonjë mysliman, i cili vuri dorë mbi ndonjë të krishterë, edhe pse jo i pa faj, e ritheksojmë, në emër të Sherijatit, mori dënimin kapital²³.

Pra, referimi i Kararnamesë te feja islame jo vetëm që përligjet plotësisht por dhe përfaqëson një model bashkëkohor për kapërcimin e problemeve etnike dhe fetare edhe në ditët tona.

Ndaj po këtyre elementëve jomyslimanë që Kararnameja i merrte në mbrojtje në emër të Sherijatit, dhe jo vetëm kundër këtyre, që do të ngrinin krye, nënkuptohet, kundër synimeve politike të Lidhjes do të veprohej, jo në bazë të Sherijatit, por, siç thuhej shprehimisht në Kararname, pak më poshtë, "në përputhje me rrethanat dhe vendin". Pra, ligji fetar nuk përbënte, siç pretendohet, mbështetjen ligjore të qëndrimeve politike dhe penale të organeve të Lidhjes.

Në këtë kontekst duhet parë dhe marrë dhe neni 16, në të cilin shënohet se çdo anëtar që do të braktiste Lidhjen, cilësohej dezertor i fesë islame. Për deri sa bëhej fjalë për dezertor në këtë mes nuk ishte fjala për të krishterë por vetëm për myslimanë. Një formulim i këtij lloji kishte parasysh faktin që Lidhja kishte përballë jo vetëm fuqi të krishtera të mëdha dhe të vogla të Ballkanit dhe të Evropës. Themeluesit e Lidhjes ishin të vetëdijshëm që në rrugën e tyre për sendërtimin e programit të vet, do të kishin përballë dhe Perandorinë Osmane dhe elementët turkomanë brenda vendit. Shteti turk ishte një

²³ AQSH, F. Nr. 81, dosja nr. 30, fl. 203 - 205, 17 maj 1880; G. Shpuza, Lëvizja e masave popullore në vitet 1875 - 1881, sfond dhe forcë kryesore e Lidhjes së Prizrenit, në "Studime historike", 1968, nr.3, f. 101-117; Dh. Andoni K. Luka, Burime të reja vendase mbi periudhën e Lidhjes së Prizrenit, në "Studime historike", 1968, nr. 3, f. 119-168 ; G. Shpuza, Gjurmime në epokën e Rilindjes Kombëtare, Tiranë, 1980, f. 191.

fuqi myslimane me nuanca të theksuara teokratike, në të cilën perandori ishte dhe sulltan dhe kalif. Për këtë arsye, klerikë të lartë atdhetarë si myderriz Salih efendi Hylja, do të detyrohen më pas të lëshojnë fetva, përligjie juridiko-fetare, për luftën e shqiptarëve jo vetëm kundër ushtrive agresore të vendeve fqinje por edhe kundër vetë sulltanit kalif²⁴. Ata i bënë të qartë besimtarëve myslimanë, të tradhëtuar nga sulltanati dhe kalifati, të mos ngatërroheshin në keqinterpretimin e raportit të detyrave të tyre ndaj besimit me detyrat e tyre si nënshtetas. Kleriku i lartë shqiptar bënte të qartë, me fjalë të tjera, se të luftoi kundër këtij Kalifi, i cili kishte nxjerrë në pazar trojet shqiptare, nuk ishte gjynah por përkundrazi ishte një vepër e shenjtë e përligjur plotësisht nga parimet islame. Formulime të tilla si ai i nenit 16 nuk ka dyshim se kërkonin të kapërcenin pengesat që nxirrte përpara Lëvizjes Kombëtare Shqiptare organizimi i ndërthurur politik, etnik e fetar i Perandorisë Osmane, i mbështetur në sistemin osman të mileteve të identifikimit të fesë me kombësinë²⁵.

Autoritetet osmane, agjentura e tyre, elementët sulltanistë, edhe për aq sa është pasqyruar në ato pika të Kararnamesë, nuk mundën t'i jepnin këtij dokumenti, "frymë islamike", të destinuar për ruajtjen e sundimit turk në Ballkan, siç pretendohet, në ndonjë rast dhe sot e kësaj dite²⁶.

Me këtë rast, kërkon sqarim dhe prania e të ashtuquajturve përfaqësues të Bosnjës në Kuvendin e Prizrenit, për çka bëhet fjalë dhe në botime më të fundit. Kjo shpjegohet vetëm me faktin që Bosnja përmendet në dokumentet e Kuvendit të Prizrenit si emërtim gjeografik apo administrativ në të cilin bënin pjesë dhe vise me popullsi të përzjerë shqiptare e sllave apo dhe thjesht shqiptare. Shqiptarët e këtyre ndarjeve administrative nuk morrën pjesë në këtë Kuvend si sllavë të islamizuar të Bosnjës. Ata janë përfaqësues të popullsisë së mirëfilltë shqiptare të përfshirë aso kohe administrativisht në vilajetin e Bosnjës.

Këtë realitet të ndërthurur administrativo-etnik na e bëjnë plotësisht të qartë banorët e Senicës, të Novipazarit dhe të Novivaroshit në protestën e tyre të dates 29 maj 1878 drejtuar

²⁴ Historia e Shqipërisë, vëll. II, Tiranë, 1965, f. 179.

²⁵ G. Shpuza, Millet sistemi çerçevesindeki arnavutların durumları, ë "XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 4-8 ekim 1999.

²⁶ Historia e Shqipërisë dhe e shqiptarëve, Prizren, 2001, f. 118.

ambasadorit të Francës në Stamboll, kundër vendimeve të padrejta të traktatit të Shën-Stefanit për copëtimin e tokave shqiptare: "...më shumë se gjysma e banorëve të rrethit tone, - deklarojnë ata,- janë myslimanë dhe pjesa tjetër, bashkatdhetarët tanë të krishterë, janë grekë nga feja (ortodoksë) por flasin shqip. Prandaj ne nuk kemi as nga gjuha, as nga raca, as nga besimi asnjë afri me sllavët." ²⁷ Ndjenja e tyre kombëtare e shprehur tashmë qartë triumfante mbi ndarjen fetare të popullit tonë dhe mbi politikën mesjetare ballkanike dhe osmane të identifikimit të fesë me kombësinë të bazuar në sistemin osman të mileteve. Lidhja e shqiptarëve ortodoksë të këtyre anëve, deri më atëherë, siç pranojnë dhe ata vetë, me kishën bizantine megjithëse ndodheshin në mesin e viseve të mbizotërimit të Patrikanës së Pejës, ishte shprehje e përpjekjeve të tyre për përballimin e rrezikut të sllavizimit të tyre prej kishave dhe shkollave pravosllave.

Kur bëhet fjalë rreth marrëdhënieve të Lidhjes së Prizrenit me boshnjakët, injorohen tërësisht zhvillimet e asaj kohe në vetë Bosnjën. Atje ishte krijuar një qeveri provizore për kundërshtimin e pushtimit austriak. ²⁸ Dhe në këto rrethana nuk flitej dhe as që mund të bëhej fjalë për varësi të lëvizjes antiaustriake në Bosnje nga Lidhja e Prizrenit me qëndrim antimalazez, antiserb, antigrek e madje dhe antiosman.

Në kuadër të vlerësimeve negative apo të nënvlerësimit të Kararnamesë në botime të fundit vërehet një mbivlerësim i ndjeshëm i një dokumenti, siç ishte Kanuni i ri, duke i dhënë atij karakteristika që ai nuk i kishte. Në të, vërtetë, parashtrohet kryesisht vetëm organizimi i forcave ushtarake të Lidhjes. Në këtë kuadër llogariten edhe ndihmat që parashikoheshin të vinin nga Bosnja (Sarajeva) dhe madje edhe nga Hercegovina. Dislokimi i tyre në këto drejtime ishte llogaritur, çka vlen të theksohet, vetëm për përballimin e agresionit nga Mali i Zi dhe Serbia dhe nuk bëhej fjalë fare për Austro-Hungarinë.

²⁷ Aktet, dok. Nr. 7, f. 17.

²⁸ R. Peiroviq, Lëvizja e rezistencës në Bosnje dhe Hercegovinë kundër okupacionit austro - hungarez në vitin 1878 (Sipas raporteve të konsullit italian në Sarajevë), në : Medunarodni naučni Skup povodom 100-Godošnjice ustanaka u Bosni i Hercegovini, drugim Balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878 godine, Tom II, Sarajevo, 1977, s. 343-373 Shfrytëzuar sipas përkthimit të S. Ahmetit që ndodhet në Arkivin e Institutit të Historisë në Tiranë.

Rezoluta apo, siç quhet ndryshe, Kanuni i ri i Lidhjes i miratuar në Kuvendin e Përgjithshëm të Prizrenit të datës 2 korrik 1878, në të vërtetë nuk shënoi, siç thuhet²⁹, hapa të rendësishëm në përpunimin e mëtejshëm të programit të Lidhjes, apo fitoren e plotë të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare në gjirin e Lidhjes së Prizrenit.³⁰ Ato, pavarësisht nga debatet e natyrshme që i shoqëruan, qenë sanksionuar dhe arritur në dokumentet themeluese të Lidhjes, përfshijë dhe Kararnamenë, që në ditët e para të Kuvendit, pavarësisht se trevat e tjera shqiptare, përveç Kosovës, nuk qenë përfaqësuar në të më 15 e 17 qershor. Me rezolutën e 2 korrikut konfirmohet aderimi i përfaqësuesve të vilajeteve të tjera në programin dhe aktet e Kuvendit të shpallura që në ditët e para të tij. Ardhja e delegatëve e viseve të tjera mundësoi shtrirjen e rrjetit të Lidhjes mbi bazën e një strukture organizative të njësuar nga qendra e saj në Prizren në çdo vilajet e sanxhak e madje dhe neper kaza me Këshillin Qendror në krye.

Kararnameja dhe Talimati të dates 17 qershor dhe Kanuni i ri i 2 korrikut 1878, po të shprehemi me terma juridike, janë akte nënligjore që kanë dalë në zbatim të vendimit bazë, "Kushtetutës" së 15 qershorit. Ato merren kryesisht me probleme të brendshme të Lidhjes, me çështje organizative e, në radhë të parë, me marrjen e masave në fushën ushtarake për përballimin e agresionit të jashtëm, që përfaqësonte një detyrë të atypëratyshme. Kërkesën për autonomi të formuluar në Kushtetutën e Lidhjes Këshilli Qendror i saj dhe degët e tij ia bënë të njohur me dhjetra here Portës së Lartë dhe sidomos Fuqive të Mëdha me rrugë diplomatike. S. Kylçes si historian, njohës i mirë i burimeve osmane, më së parit, i intereson qëndrimi politik i delegatëve të Kuvendit të Prizrenit dhe jo thjesht masat organizative sidomos në fushën ushtarake, për arritjen e tij. Prandaj, ai nuk u referohet fare as Kararnamesë dhe as Talimatit, pa bërë fjalë për Kanunin e Ri. Edhe pse përmbajtja e pretenduar islamike apo proosmane e prosulltanore e Kararnamesë do t'i shkonte për shtat pikëpamjeve të tij S. Kylçe nuk e përmend fare këtë dokument i cili nuk duhej të ishte i panjohur për autoritetet osmane, të cilat siç pretendohet kanë pasur dorë apo kanë ndikuar në përpilimin e saj.³¹

²⁹ Historia e popullit shqiptar, II, f. 159.

³⁰ Historia e Shqipërisë dhe e shqiptarëve, Prizren, 2001, f. 118.

³¹ K. Frashëri, Lidhja Shqiptare e Prizrenit, Tiranë, 1997, f. 105-108; Historia e popullit shqiptar, II, f. 159-160.

Pra, Lidhja si një organizatë e mirëfilltë kombëtare mbarëshqiptare, lindi që në ditët e para të themelimit të saj dhe nuk u shndërrua në një të tillë, siç pretendohet dhe sot e kësaj dite, as më 17 qershor, as më 2 korrik të atij viti apo më vonë kur aty arrijnë përfaqësuesit e vilajeteve të tjera të Manastirit, të Shkodrës dhe të Janinës.

Prof. Dr. Gazmend SHPUZA

**MAIN PRIVISIONS OF THE ALBANIAN LEAGUE OF
PRIZREN (15 – 17 June 1878)**

SUMMARY

The provisions adopted in Prizren on 15 June 1878 paved the road, laid foundations and enabled the Front to secure the leadership of a pan-Albanian, anti-Ottoman political organization based entirely on national orientation, such as the League of Prizren was.

Not only the programme declaration of the 15 June 1878, but also analysis of Khararname played down the pretences of the Balkan historiography, in forefront the Serbian one led by Hadjivasiljevic, followed until the present by many authors up to D. Bogdanovic, claiming of regional and provincial division of Albanian representatives in two currents; in South and Mid Albania progressives and in North – Eastern conservatives of Albania.

The path of League since its first actions ascertained that population of North – Eastern territories has derived not only eminent warriors and commanders, but also political leaders and statesmen, who knew how to fight during the course of history, as their compatriots from other Albanian lands, with their guns and minds. It wasn't a coincidence that Ymer Prizreni would become, even for a short term, the first Prime Minister of all Albanians.

It's precisely the representatives of the Albanian population of Kosova, who were precursors of the movement for the just foundation and orientation of the Prizren League, from its beginning. It was these speaking in the name of entire Albanian people, who gave the League a pan-Albanian platform, patriotic programme and revolutionary fighting tactics for ensuring national rights at a level of administrative – political autonomy in Ottoman Empire. This task was completed by them, because of time constrain, without expecting arrival of representatives from other regions. Therefore, the representatives of Shkodra and Janina vilayets joined hand in hand with the full support for initiators and founders of the Prizren League, mainly from Kosova, giving it in fact and not only paper-wise the national character.